

50 filmskih adaptacij literarnih del, ki so zaznamovale zgodovino svetovnega filma

Matevž Rudolf

V *Ekranu* november-december 2013 smo članek o Vojnovičevem filmu *Čefurji raus!* naslovili s frazo »Knjiga je bla bolša« in skušali ovrednotiti (ne)izkoriščanje umetniških praks, ki jih ponuja interakcija književnosti in filma. Filmska umetnost je vseskozi bila in bo tesno povezana s književnostjo v vseh pojavnih oblikah (adaptacije romanov, epov, dram, kratkih zgodb in celo poezije), zakonski stan med filmom in literaturo pa je bil nenehno predmet polemik.

Ob prvih metrih posnetega celuloida so se ustvarjalci trdno opirali na literaturo in sodobne pisatelje, saj je konec 19. stoletja veljalo splošno mnenje, da je film zgolj sredstvo za vizualni prikaz literarnih zgodb in gledaliških predstav. Že takrat je vzklikl stereotip, da je literatura pogojena z besedo, film pa s sliko, a se je kmalu izkazalo, da je stvar kompleksnejša. Ob mednapisih v nemih filmih recimo kar naenkrat ne velja pregovor, da slika pove več kot tisoč besed, temveč nasprotno. Ker filmi v zgodnjem nemem obdobju večinoma niso bili daljši od enega koluta (približno 15 minut posnetega materiala), so prve adaptacije literarnih del, kot na primer *Čarovnik iz Oza* (The Wonderful Wizard of Oz, 1910, Otis Turner, po povesti L. Franka Bauma), dale večji poudarek posameznim prizorom, saj se je predpostavljalo, da je bil gledalec pred ogledom filma že dobro seznanjen z zgodbo. Zato se je tovrstnih adaptacij kasneje prijel naziv filmski haikuji.

Ko se je vzpostavil klasični pripovedni filmski slog in so po književnih delih začeli snemati celovečerce, se je pojavil nov stereotip: »Knjiga je vselej boljša od filma«. Trditev temelji na konceptu zvestobe in ugotavlja odmike filmske različice od izvirnika, pri čemer so predlogam skoraj vedno

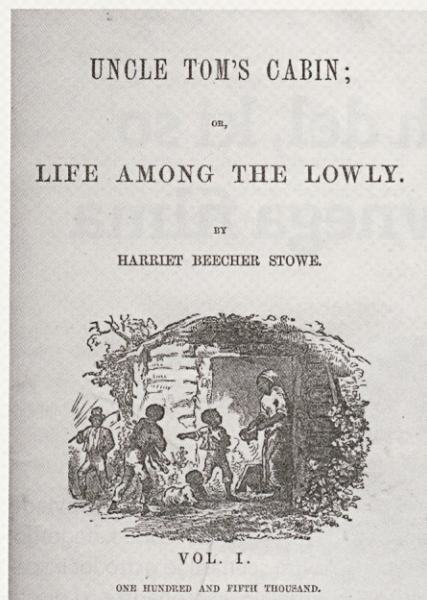
pripisovali večjo umetniško vrednost kot filmskim adaptacijam, češ da je tudi v splošnem literatura bolj abstraktna, film pa bolj konkreten in s tem sam po sebi manj vreden od literature. Če pa je kakšnemu režiserju uspelo posneti dober film, ki je zasenčil literarni izvirnik, se je našel izgovor, da gre za t. i. svobodno adaptacijo, kjer je tekst režiserju služil zgolj kot navdih, saj se niti ni držal izvirne zgodbe. Zato se je za filmske adaptacije pogosto (na pol) v šali govorilo, da je z njimi kot z ljubicami. Če je adaptacija lepa, ni zvesta, če pa je zvesta, pa ni preveč privlačna. A vendarle: ali niso filmi, ki bi jih po nekaterih merilih mogli označiti za zveste adaptacije, lahko tudi – kot bomo pokazali v nadaljevanju – osupljivo inovativni? Tudi trditev, da je »romane z napakami« in »nepopolna« literarna dela lažje adaptirati kot pa umetniško zahtevnejša literarna dela, ne drži, kar dokazuje tale Kaliber s številnimi nagrajenimi romani (Nobelova in Pulitzerjeva nagrada, Booker itd.) in kanonskimi pisatelji, kot so Charles Dickens, Tennessee Williams, Boris Pasternak, William Shakespeare in drugi mojstri. Filmskih adaptacij se pač držijo številni neutemeljeni predsodki, dejstvo pa je, da ni nič lažje posneti film po literarnem delu kot po izvirnem scenariju – pomemben je zgolj in samo inovativen umetniški pristop avtorja.

William Costanzo v knjigi *Reading the Movies* (1992) ocenjuje, da je približno tretjina vseh filmov posnetih na podlagi romanov, če pa upoštevamo še ostale literarne forme in druga razmerja filma s književnostjo, delež zraste celo na dve tretjini. Vse od leta 1929, odkar podeljujejo oskarje, je izmed 86 filmov, ki so prejeli zlati kipec za najboljši film, kar 56 filmskih adaptacij (se pravi, da je 65 % najboljših oskarjevih filmov

adaptacij). Leta 1940 so zaradi prevlade adaptacij uvedli celo posebno kategorijo: oskar za izvirni scenarij je ostro ločil scenariste, ki prirejajo, in scenariste, ki pišejo izvirne scenarije. Podobno veljavo imajo adaptacije tudi na bolj »arty« festivalih: v Cannesu je med nagrajenimi filmi slaba polovica posneta po literarnih delih. Na lestvici desetih najboljših filmov po zaslužku v kinematografih v ZDA (ob upoštevanju inflacije) je kar sedem filmskih adaptacij, zato za producente priredba znanih literarnih del pomeni manjše poslovno tveganje kot snemanje po izvirnem scenariju.

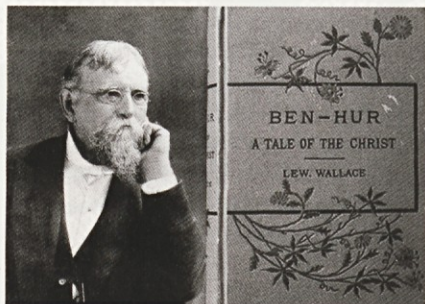
Filmska umetnost bi se precej drugače razvijala, če se skozi zgodovino ne bi naslanjala na književnost. Velja seveda tudi nasprotno. Nekatere knjige so očitno napisane s tendenco, da bi postale film, spet druge prevzemajo uspešne pripovedne postopke (montaža pripovedi, igranje s spreminjanjem gledišča posameznega pripovedovalca itd.), ki so se uveljavili v filmski naraciji. Zgodovine svetovnega filma si tako ne moremo predstavljati brez vseh navezav na književnost. Poiskali smo 50 filmskih adaptacij literarnih del, ki so tako ali drugače zaznamovale potek filmske zgodovine, tistih torej, kjer so se filmski ustvarjalci izkazali s svojo iznajdljivostjo in presenetili z umetniško vizijo. Sledili smo kronološkemu poteku in dodali tudi nekaj slovenskih filmov. Če boste kateri naslov pogrešili, bo to samo potrjevalo, kako vseprisotne so filmske adaptacije.

Avtor prispevka se zahvaljuje Gorazdu Trušnovcu in Zoranu Smiljaniću za številne predloge, namige in dopolnila za pričujoči Kaliber 50. Njuna pomoč pri pripravi prispevka je bila ključna.

1. Koča strica Toma (Uncle Tom's Cabin, 1903, Edwin S. Porter po romanu Harriet Beecher Stowe)

Protisuženjski roman, za katerega naj bi Lincoln govoril, da je bil eden od povodov za ameriško državljansko vojno, je izšel leta 1852 in kmalu postal svetovna uspešnica. Nekatere študije kažejo, da gre za drugo najbolj prepoznavno literarno delo (po Bibliji seveda). 12-minutni film je ena prvih adaptacij takega romana, pri čemer je bil poseben izziv 150 strani spraviti na en sam kolut. Gledalci so jokali še ob vsaj osemnajstih kratkih, dolgotrajnih in televizijskih adaptacijah, najzanimivejša pa je francosko-nemško-italijansko-jugoslovanska verzija *Onkel Toms Hütte* (1965, Géza Von Radványi), kjer govorijo nemško, strica Toma pa igra naš znanec iz Štiglicve *Doline miru* (1956), John Kitzmiller.

2. Ben-Hur (1907, Harry T. Morey, Sidney Olcott in Frank Rose po romanu Lew Wallacea)

Bolj kot umetniška vrednost je pomemben

sodni proces ob premieri filma. Založnik je zaradi kršenja avtorskih pravic tožil producenta in ta je moral izplačati 25.000 dolarjev kazni. Vse odtlej so si producenti predhodno zagotovili avtorske pravice za adaptiranje. Tudi za verzijo Freda Nibla, ki je posnel epski spektakel leta 1925, in odmevno barvno adaptacijo Williama Wylerja iz leta 1959.

3. Rojstvo naroda (The Birth of a Nation, 1915, D. W. Griffith po romanu Thomasa F. Dixona Jr.)

Eden najbolj opevanih in zaničevanih filmov vseh časov se je oprl na rasistični roman o dogodkih pred ameriško državljansko vojno. Kljub spornosti je film obveljal za prototip klasike, Griffith pa za očeta pripovednega filma. Sergej Eisenstein je dve desetletji kasneje v teoretskih spisih ugotavljal, da se je Griffith glede osnovnih narativnih postopkov (križna montaža, dramaturgija ...) nedvomno zgledoval pri mojstru klasičnega romana – Charlesu Dickensu.

4. Nosferatu (Nosferatu, Eine Symphonie des Grauens, 1922, F.W. Murnau po romanu Brama Stokerja)

Čeprav to v odjavni špici ni zabeleženo, je imel na delo izrazit vpliv roman Drakula iz leta 1897. Film se je za las izognil sodnemu procesu zaradi kršenja avtorskih pravic (zato sprememba v naslovu oziroma imenu antagonista). Še večji vpliv na film pa je imel ekspresionizem, ki se je tedaj že uveljavil v drugih umetnostnih zvrsteh, predvsem v gledališču. Uporabljena so bila stilizirana prizorišča s čudno nagnjenimi

hišami, deformiranimi stopnišči, globokimi sencami, grotesknimi figurami in igralci, ki so namesto realistične igre izvajali sunkovite, stilizirane, skorajda plesne gibe. V isti koš spadata še *Dr. Mabuse, kockar* (Dr. Mabuse, der Spieler, 1922, Fritz Lang po romanu Norberta Jacquesa) in Goethejev *Faust* (F. W. Murnau, 1926), da mnoštva vampirskih katur (glej Kaliber 50 v *Ekranu*, junij 2010) ne omenjamo.

5. Ogledalo s trojnimi obličjem (La glace à trois faces, 1927, Jean Epstein po kratki zgodbi Paula Moranda)

Epstein je s pomočjo Paula Moranda in francoskega impresionizma pokazal, da lahko film uspešno prikazuje tudi duševna stanja junakov, in zavrgel stereotip, da so za adaptacije primerni le »akcijski« romani. Pripovedna tehnika je zajemala mentalne podobe, kot so sanje, prividi in spomini, to so dosegli z dvojnimi ekspozicijami, upočasnjenimi posnetki oz. bliskovito montažo, uporaba optičnih filtrov pa je namigovala na določena čustvena stanja (npr. omotičnost). Morandova zgodba o mladem bogatašu in treh ženskah, ki imajo z njim razmerje, je podana skozi subjektivno gledišče teh treh žensk. V skladu s principi modernizma je tako nemogoče izvedeti pravo resnico o moškem.

6. Metropolis (1927, Fritz Lang po romanu Thee Von Harbou)

Znamenit ZF epski film o boju med proletarci in kapitalistično elito je bil posnet

po romanu, ki ga je (z mislijo na filmsko realizacijo) objavila Langova žena leto pred premiero. Še danes večina komercialno uspešnih pisateljev piše prav s t. i. »filmsko vizijo« (npr. Dan Brown, Nicholas Sparks, J. K. Rowling, Stephen King ...), pridružujejo se jim številni stripovski avtorji, ki jim stripi služijo le kot odskočna deska za filmsko kariero.

7. Frankenstein (1931, James Whale po romanu Mary Shelley)

Kulturna arhetipska zgodba iz leta 1818, ki velja za prvi ZF-roman, je nastala iz morastih sanj pisateljice Mary Shelley. Boris Karloff je kot Frankenstein konkuriral Beli Lugosiju v Bram Stokerjevi *Drakuli* (filma sta bila prikazana istega leta). Ne le da je Whale štiri leta kasneje posnel nadaljevanje *Frankensteinova nevesta* (*The Bride of Frankenstein*, 1935), »pošast« je navdihnila množico režiserjev, kot npr. Mela Brooksa v filmu *Mladi Frankenstein* (*Young Frankenstein*, 1974) in Kennetha Branagha (*Frankenstein*, 1994), ki je za naslovno vlogo angažiral Roberta De Nira.

8. Tarzan človek opica (Tarzan the Ape Man, 1932 po romanu Edgarja Ricea Burroughsa) Tarzan se je prvič pojavil v knjigi leta 1912 in nato še v 25 nadaljevanjih. Prva filmska adaptacija datira v leto 1918, prelomna pa je predvsem ta iz leta 1932, v kateri je v naslovni vlogi nastopil plavalec Johnny Weissmuller, dobitnik petih zlatih olimpijskih odličij. Adaptacije o Tarzanu so šle v smeri enodimenzionalnega prikazovanja protagonista, kliše pa je razbil film *Greystoke: Legenda o Tarzanu* (*Greystoke: The Legend of Tarzan, Lord of the Apes*, 1984,

Hugh Hudson), kjer je imel razcepljeni Tarzan hude socialne, eksistencialne, pa tudi seksualne težave.

9. V vrtincu (*Gone with the Wind*, 1939, Victor Fleming po romanu Margaret Mitchell) Pisateljica, ki je za avtorske pravice prejela takrat rekordnih 50.000 dolarjev, je pred produkcijo filma, tako kot mnogi »epski pisatelji«, izjavila, da romana nikakor ni mogoče prečiti v filmsko formo. A film še danes kraljuje na lestvici največjih zaslužkarjev, saj bi po nekaterih izračunih danes pokasiral okoli 4,5 milijarde dolarjev (ergo: pokril bi našo bančno luknjo). Navkljub pogovorno pohlepni producentom je doslej le Davidu O. Selznicku uspelo velikopotezno prirediti to knjižno uspešnico in se z njo vpisati v zgodovino.

10. Viharni vrh (*Wuthering Heights*, 1939, William Wyler po romanu Emily Brontë) Prva znana filmska adaptacija nesmrtno ljubezenske zgodbe med najdenčkom Heathcliffom in hčerko premožnega kmeta Catherine, ki se zaradi družbenega neodobravanja sprevrže v tragedijo, je nastala leta 1920 v režiji A. V. Brambla, vendar film danes velja za izgubljenega. Odmevnejši je bil Wylerjev film z Laurenceom Olivierom v glavni vlogi, saj je bilo samo v letu po premieri tega filma prodano večje število knjig avtorice Emily Brontë kot v skoraj stotih letih od izida romana. Celó Luis Buñuel se mu je posvetil – leta 1954 je posnel *Glas v viharju* (*Abismos de pasión*), izrazito katoliško interpretacijo romana, postavljeno v mehiško puščavo. Pred nedavnim (2011,

Andrea Arnold) so vetrovi prinesli sodobnejšo, drznejšo različico, v kateri je Heathcliff temnopolt.

11. Malteški sokol (The Maltese Falcon, 1941, John Huston po romanu Dashiella Hammetta)

Prvi resen predstavnik filma noir, ki je nastal iz ameriških zakrknjenih (hard-boiled) detektivk, literature, kakršno sta v 30. in 40. letih pisala James M. Cain (*Poštar pozvoni vedno dvakrat, Dvojno zavarovanje ...*) in Raymond Chandler z detektivom Philipom Marlowom, ki ga poznamo iz filmov *Ubiti mojo drago* (*Murder, My Sweet*, 1944, Edward Dmytryk) in *Globoko spanje* (*The Big Sleep*, 1946, Howard Hawks). Žanr, ki je močno vplival na holivudski slog in se razvil v neo-noir, npr. *Privatni detektiv* (*The Long Goodbye*, 1973, Robert Altman). Namigi na homoseksualnost Joela Cairra so se v *Malteškem sokolu* zaradi stroge cenzure razgubili, podobno kot v številnih ameriških adaptacijah v kasnejših desetletjih.

12. Življenje je čudovito (It's a Wonderful Life, 1946

13. Velika pričakovanja (Great Expectations, 1946, David Lean po romanu Charlesa Dickensa)

Verjetno najboljši film, narejen po Dickensu, po Shakespearu enem najbolj adaptiranih klasikov, kar ne čudi, saj so bila njegova dela že v času njegovega življenja pogosto dramatisirana za gledališče. Od znamenitega *Oliverja Twista* (1948, znova Lean) pa vse do 3D animacije *Božična pesem* (A Christmas Carol, 2009, Robert Zemeckis) se je zvrstilo še okrog sto petdeset drugih priredb. Al' lepše od Leanove bilo ni nobene.

14. Tatovi koles (Ladri di biciclette, 1948, Vittorio De Sica po romanu Luigi Bartolinija) Na italijanski neorealizem, ki je vzniknil po »osvoboditvi« Italije, je z motiviko in realističnim prikazovanjem stvarnosti neposredno vplivalo tedanje literarno ustvarjanje. Neorealizem se je kazal že v prvencu Luchina Viscontija *Obsedenost* (Osessione, 1943, po romanu Poštar pozvoni vedno dvakrat, glej točko 11), za katerega je šef fašistične filmske produkcije Vittorio Mussolini, sicer Benitov sin, ob ogledu zavpil: »To že ni Italija!«.

15. Tramvaj Poželenje (A Streetcar Named Desire, 1951, Elia Kazan po igri Tennesseeja Williamsa)

Tennessee Williams je bil v splošnem zadovoljen z adaptacijo, obžaloval pa je umanjkanje motiva homoseksualnosti – v drami je omenjeno, da Blanchin mož stori samomor, ker ga žena zasači v postelji z drugim moškim. V tem filmu je s polnim izrazom igralske »metode« Leeja Strasberga (ki jo je priredil po gledališčniku Stanislavskemu) zablestel Marlon Brando, podobno kot kasneje James Dean v filmu *Vzhodno od raja* (East of Eden, 1955, Kazan po romanu Johna Steinbecka).

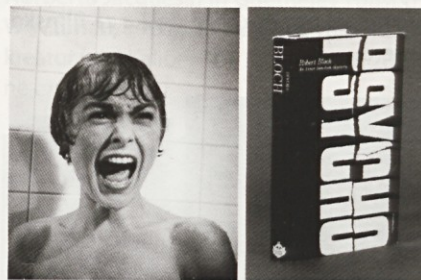

16. Krvavi prestol (Kumonosu-jô, 1957, Akira Kurosawa, po igri Williama Shakespeara) Na prestolu filmskih adaptacij trdno sedi Shakespeare: ker je tudi sam kradel iz ljudskih pripovedk, so njegove drame zlahka gnetljive. A le malo shakespeareijad se je zares zapisalo v filmsko zgodovino, še največ uspehov je imel Kurosawa. V *Krvavem prestolu* se je navezal na Macbetha, ki mu žena razvname slo po oblasti, v filmu *Hudobni mirno spi* (Warui yatsu hodo yoku nemuru, 1960) je postavil Hamleta v vrtinec podjetniške korupcije ter v *Kaosu* (Ran, 1985) obudil motive zmotljivega Kralja Leara. Na zahodu se je Laurence Olivier v stiliziranem *Henriku V* (1944) prvič preizkusil kot filmski režiser in glavni igralec hkrati, kar je ponovil Kenneth Branagh v historiji *Henrik V* (1989) in adaptiral uspešno formulo še v klasičnem *Hamletu* (1996). Ne moremo mimo Baza Luhrmanna, ki je tragično ljubezensko štorijo (*Romeo in Julija*, 1996) aktualiziral s sodobnim barokiziranim kičem.

17. Sedmi pečat (Det sjunde inseglet, 1957, Ingmar Bergman po svoji lastni igri) Bergman je izjavil, da je bilo gledališče nje-

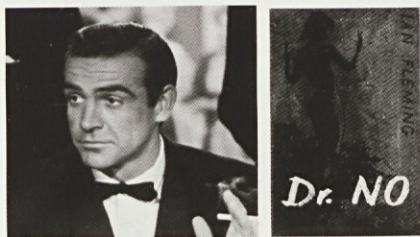
gova žena, film pa ljubica, zato ne preseneča, da je njegov filmski opus v veliki meri temeljil na adaptacijah dram. S *Sedmim pečatom* je posnel eno temeljnih del modernistične dobe, ki je številne skeptike prepričalo, da je film lahko visoka umetnost.

18. Psiho (Psycho, 1960, Alfred Hitchcock po romanu Roberta Blocha)

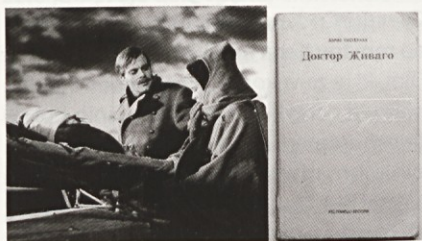
Od Hitchcockovih 53 dokončanih celovečercov jih le deset temelji na izvirnem scenariju. Zanj je veljalo, da je literarno predlogo prebral samo enkrat, nato pa s številnimi soscenaristi ustvaril svojo različico. Ko je prebral Blochov roman, je ukazal pokupiti vse izvode, da bi zgodba za gledalce ostala skrivnost. Hitchcock za avtorske pravice ni nikoli plačeval visokih honorarjev, Patricii Highsmith je celo zabrusil, da bi mu morala plačati ona, saj da ji bo film *Neznanka na vlaku* (Strangers on a Train, 1951) prinesel večji ug

lec (Le samourai, 1967, Jean-Pierre Melville, navdihnjen z romanom Joan McLeod).

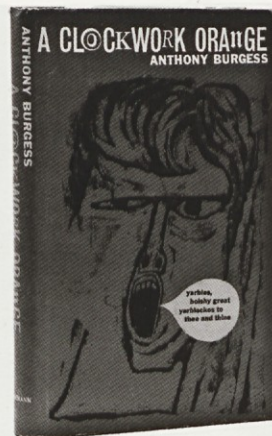

20. Dr. No (1962, Terence Young po romanu Iana Fleminga)

Prvi film o najslavnejšem tajnem agentu – Jamesu Bondu, ki ga je sprva upodobil Sean Connery in požel spektakularno slavo. Gre za drugo najbolj dobičkonosno filmsko serijo (za Harryjem Potterjem), ki je s 23 nadaljevanji spodbudila tudi mnogo drugih, na primer tisto o Jasonu Bourneu po romanih Roberta Ludluma.

21. Doktor Živago (Doctor Zhivago, 1965, David Lean po romanu Borisa Pasternaka) Pasternaka je leta 1958 oblast prisilila k zavrnitvi Nobelove nagrade, saj naj bi svoj epski roman preveč začinil z opisi krvavih boljševističnih rabot in sibirskih taborišč ter s tem omadeževal revolucijo. Po sovjetskem 700-stranskem romanu, ki je v osnovi bolj kot ne filozofsko začinjena ljubezensko vojna pripoved, Lean na vrhuncu hladne vojne posname najdražji film tistih časov. V Rusiji so ga (vključno z Larino pesmijo, skoraj bolj znano od filma) dovolili predvajati šele leta 1994. Leta 2006 pa so Rusi posneli TV-miniserijo, ki je doslej najbolj zvesta adaptacija romana z vso krvavo rihto vred.

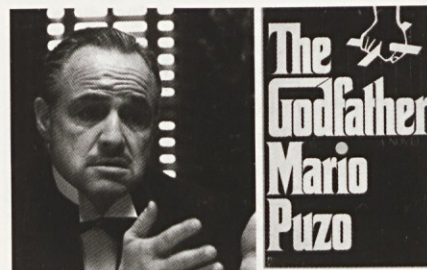
22. Diplomiraneč (The Graduate, 1967, Mike Nichols po romanu Charlesa Webba) Film, ki je na podlagi ne preveč odmevnega romana ujel duha časa in podžgal seksualno revolucijo ter skupaj z brezkompromisnima *Bonnie in Clydom* (Bonnie and Clyde, 1967, Arthur Penn) v kinematografu množično zvalil študentarijo. Nichols je razkol med *baby boom* generacijo in hipokrizijo staršev nakazal že leto prej z adaptacijo drame Edwarda Albeeja *Kdo se boji Virginie Woolf?* (Who's Afraid of Virginia Woolf?).

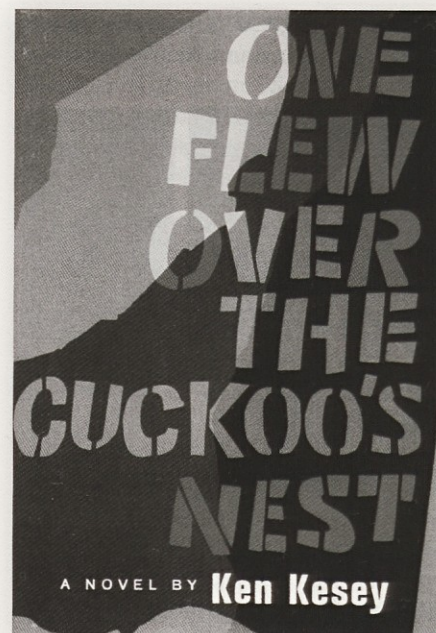
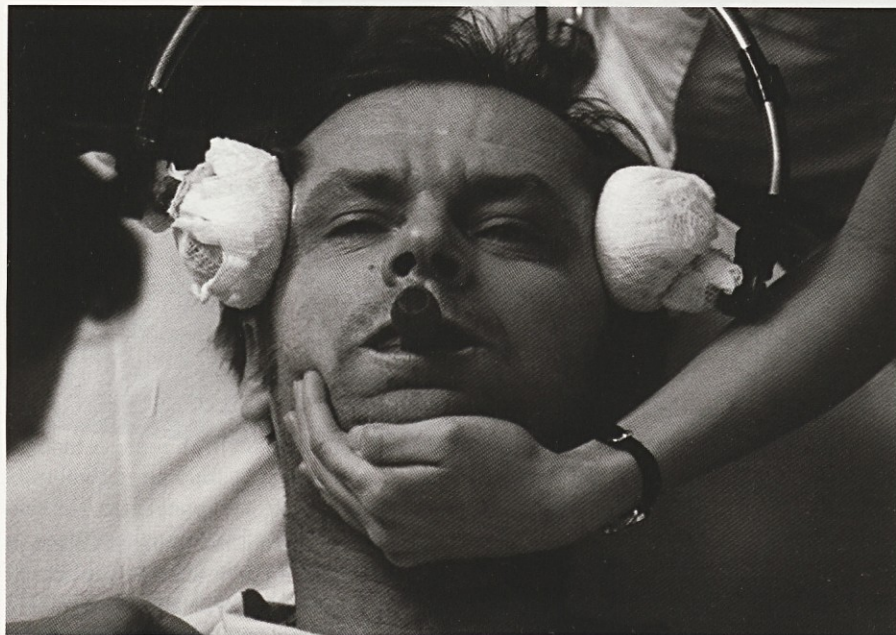
23. Satirikon (Fellini – Satyricon, 1969, Federico Fellini po romanu Petroniusa) Adaptacija hedonističnega antičnega romana iz Neronovega časa, ki se ni branila homoseksualnosti in se skušala izmikati cenzorjem. Kontroverzni prizori razvrata so bili le uvod v film rojaka Piera Paola Pasolinija, ki je po romanu Markiza de Sade posnel film *Salò ali 120 dni Sodome* (Salò o le 120 giornate di Sodoma, 1975), kjer je prestopil vse meje dobrega okusa.

24. Peklenska pomaranča (A Clockwork Orange, 1971, Stanley Kubrick po romanu Anthonyja Burgessa) Kubrick je posnel »samo« 13 celovečercer, od tega le prva dva (najmanj znana) nista

posneta na podlagi literarnih del. Čeprav je sam poudaril, da se ni želel lotevati znanih tekstov, temveč je raje izbral »romane z napakami«, se izkaže, da je šlo pri predlogah za eminentna imena svetovne literature, kot so Vladimir Nabokov (*Lolita*, 1962), Arthur C. Clarke (2001: *Odiseja v vesolju*, 1968), William M. Thackeray (*Barry Lyndon*, 1975), Stephen King (*Šajnanje*, 1980) ter Arthur Schnitzler (*Široko zaprte oči*, 1999). Pravice za adaptacijo *Peklenske pomaranče* je Kubrick preko posrednikov pridobil od Micka Jaggerja, ki se je z Burgessom dogovoril za borih 500 dolarjev. Jagger je namreč nameraval s Stonesi posneti film, v katerem bi kakopak sam upodobil Aleksa, člani benda pa njegove prestopniške podanike, *droogse*.

25. Boter (The Godfather, 1972, Francis Ford Coppola po romanu Maria Puza) Čeprav so literarni kritiki mnenja, da je priljubljeni Mario Puzo zgolj povprečen pisatelj, je na podlagi njegovih romanov (napisanih zaradi hazarderskih dolgov) nastal eden največjih ameriških filmov v treh delih, ki je z opisom mafijske »družine« neizmerno vplival na popkulturo. Vse zasluge za to ima seveda Coppola, ki ga je kmalu po tem navdihnili tudi roman Srce teme Josepha Conrada iz leta 1899, tako da

je posnel nepozabno vietnamsko odisejado *Apokalipsa danes* (Apocalypse Now, 1979).

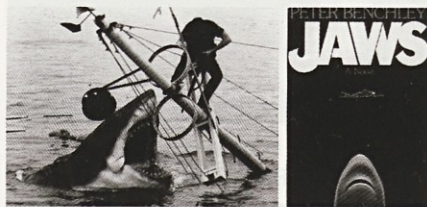

26. Odrešitev (Deliverance, 1972, John Boorman po romanu Jamesa Dickeyja) Štirje moški srednjih let se odpravijo na vikend izlet v ameriško divjino, kjer se soočijo z lokalnimi »retardiranci«. Kmalu se začnejo preganjanja, mučenja, posilstva in uboji. Delo, ki ni podleglo žanrskim stereotipom pustolovskega filma prav zaradi odlično strukturirane literarne predloge, v kateri gre za skrajno soočanje urbanega in ruralnega. Ocvirk: sam Dickey je odigral šerifa in kot večina pisateljev tečnaril med snemanjem.

27. Izganjalec hudiča (The Exorcist, 1973, William Friedkin po romanu Williama Petra Blattyja)

Roman je nastal na podlagi časopisnih prispevkov o trinajstletnem dečku, ki naj bi ga obsedel demon, film pa je s šokantnimi posebnimi učinki postal prvi blockbuster v žanru grozljivk, ki je dokončno izoblikoval motiv otroka z zlimi silami. Podobno nepozaben je tudi *Rosemaryjin otrok* (Rosemary's Baby, 1968, Roman Polanski po romanu Ire Levina). Pri tretjem nadaljevanju *Izganjalca* (The Exorcist III, 1990) je pisatelj postal režiser in rezultat niti ni tako napačen, kot bi pričakovali.

28. Žrelo (Jaws, 1975, Steven Spielberg po romanu Petra Benchleyja)

Spielberg je z *Žrelom* postavil prototip filmske uspešnice po literarni plaži. Tudi sicer je na podlagi bestsellerjev posnel nekaj blockbusterjev, kot je *Jurski park* (Jurassic Park, 1993, po romanu Michaela Crichtona). Po drugi strani pa si je z adaptacijami nagrajenih literarnih del načrtno krepil umetniški ugled, kot na primer v *Cesarstvu sonca* (Empire of the Sun, 1987, po romanu J.G. Ballarda) in *Schindlerjevem seznamu* (Schindler's List, 1993 po romanu Thomasa Keneallyja).

29. Let nad kukavičjim gnezdom (One Flew Over the Cuckoo's Nest, 1975, Miloš Forman po romanu Kena Keseyja)

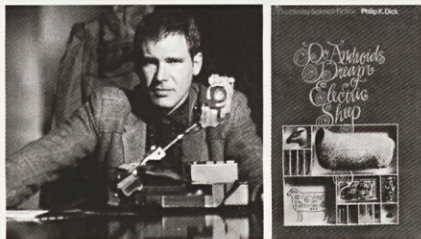
Film, ki je za vekomaj postavil pod vprašaj metode zdravljenja v psihiatričnih bolnišnicah. Roman iz leta 1962 je sprva doživel svojo broadwaysko različico, v kateri je blestel Kirk Douglas, ki je takrat tudi odkupil filmske pravice, a ni našel studia, ki bi bil pripravljen financirati adaptacijo. Ko je ugotovil, da je prestar za glavno vlogo, je pravice prepustil sinu Michaelu, ki je režijo zaupal Milošu Formanu, ta pa je nato za šalo pobral pet glavnih oskarjev. Priredba je prvoosebno pripoved zamenjala s tretjeosebno (in zamolčala indijansko vprašanje), zaradi česar je Kesey hudo protestiral.

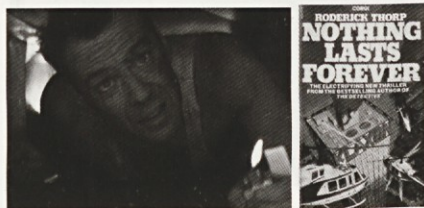
30. Stalker (1979, Andrej Tarkovski po romanu bratov Strugacki)

Tudi Sovjeti so snemali filmske adaptacije ZF-romanov, a na drugačen, bolj sofisticiran način. Alegorični in vse prej kot akcijski *Stalker* vodi ljudi skoti magično cono do sobe, ki uresničuje želje. Obstajajo namigi, da naj bi se Cameron pri snovanju *Avatarja* (2009)

zgledoval prav po romanih bratov Strugacki. Kakorkoli, Tarkovski je pred *Stalkerjem* posnel tudi znamenito ZF-sago *Solaris* (1972), adaptacijo istoimenskega romana poljskega pisatelja Stanisława Lema, ki velja za najbolj branega neangleško pišočega pisatelja znanstvene fantastike.

31. Iztrebljevalec (Blade Runner, 1982, Ridley Scott po romanu Philipa K. Dicka) »Ali androidi sanjajo o električnih ovcah?« se je spraševal Dick, ki je vseskozi obžaloval, da se ZF obravnava kot šund literatura, zato je v svoja dela vpletal eksistencialna vprašanja, vredna Dostojevskega. Takšen je tudi kultni urbani futuristični noir o lovcu na pobegle replikante. Scott je pretkano spremenil naslov filma, saj je bil izvirni preveč razvlečen in nepoveden, in ga prevzel po razvpitem pisatelju Williamu S. Burroughsu. Se je pa v adaptacijah Dickovih del vedno trlo zvezdnikov: marsovski Schwarzenegger v *Popolnem spominu* (Total Recall, 1990, Paul Verhoeven), NSA-jevski Cruise v *Posebnem poročilu* (Minority Report, 2002, Steven Spielberg), napol animirani Reeves v *Temačnem zrcalu* (A Scanner Darkly, 2006, Richard Linklater) in nenazadnje jasnovidni Damon v *Usodnih* (The Adjustment Bureau, 2011, George Nolfi).

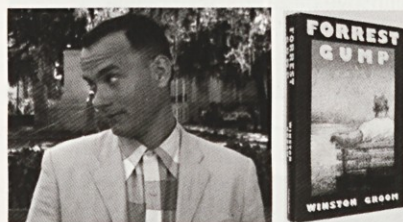

32. Umri pokončno (Die Hard, 1988, John McTiernan po romanu Rodericka Thorpa) Za ta akcioner, ki je prerastel v dolgoživo franšizo, je težko verjeti, da je bil posnet po literarni predlogi, a je večina najznamenitejših akcijskih prizorov nazorno opisana v romanu.

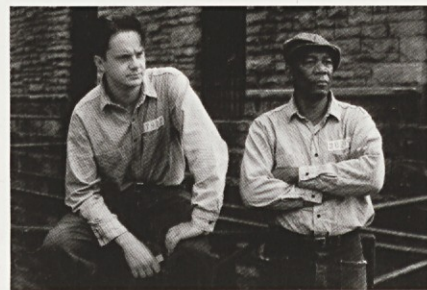
33. Ostanki dneva (The Remains of the Day, 1993, James Ivory po romanu Kazua Ishiguro)

Neodvisni studii so že v 80. letih začeli izkoriščati niše, ki so jih zaradi produkcije blockbusterjev za sabo puščali veliki. Ivory in njegov producent Ismail Merchant sta se tako ob pomoči pisateljice Ruth Prawer Jhabvala, ki se je podpisala pod večino scenarijev njunih filmov, lotila prestižnih adaptacij, kot so *Bostončanke* (The Bostonians, 1984, po romanu Henryja Jamesa), *Soba z razgledom* (A Room with a View, 1985, po romanu E.M. Forsterja) ter *Howardov kot* (Howards End, 1992, po romanu E. M. Forsterja). Razkošni historični slog in klasična, »viktorijanska« dramaturgija, značilna za trojico Merchant-Ivory-Jhabvala, je še danes neizogibna referenca vseh zgodovinsko kostumskih dram.

34. Forrest Gump (1994, Robert Zemeckis po romanu Winstona Grooma)

Kratek oris ameriške zgodovine druge polovice 20. stoletja skozi oči ne prav brihtnega slehernika. V njem so prikazane ameriške sanje poštenega človeka, ki se navkljub preprekam vzdigne po družbeni lestvici. Odmevali so prizori iz zgodovinskih dokumentarnih posnetkov, v katere so vnesli Toma Hanksa – vsekakor prebrisan način, kako upodobiti romaneskne prizore, pri katerih so pisatelji omejeni zgolj z domišljijo. O tem, kako se (anti)junak prebija skozi zgodovinske okoliščine, govori tudi *Mali veliki mož* (Little Big Man, 1970, Arthur Penn, po romanu Thomasa Bergerja).

35. Kaznilnica odrešitve (The Shawshank Redemption, 1994, Frank Darabont po noveli Stephena Kinga)

Film o kaznjencu, ki je s spretno računovodsko žilico pretental zločinskega upravnika zapora, že kar nekaj časa čudežno kraljuje na vrhu lestvice IMDb. Posnet je bil po kratki zgodbi kralja groze Stephena Kinga, najbolj adaptiranega sodobnega avtorja. Po njem so posneli še filme o telekinetični *Carrie* (1976, Brian De Palma), pobesnelemu Jacku Nicholsonu v *Šajnanju* (glej točko 24), izgubljenemu truplu najstnika v *Ostani z menoj* (Stand by Me, 1986, Rob Reiner), pa tudi o posmrtnem življenju v *Mačem pokopališču* (Pet Sematary, 1989, Mary Lambert), ženski, ki lomi noge priljubljenemu pisatelju (*Misery*, 1990, Rob Reiner), nadnaravnih sposobnostih zdravljenja v *Zeleni milji* (The Green Mile, 1999, znova Darabont) ter še vsaj 60 drugih celovečernih kinematografskih in več kot 30 TV-filmov. King se je s težko amatersko roko celo sam lotil režije (*Maximum Overdrive* [1986]). Vaje ni ponovil.

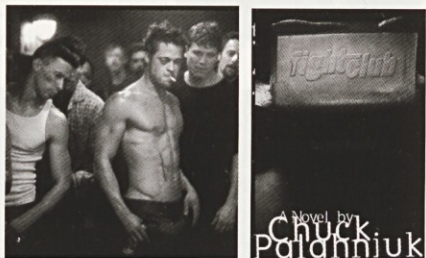

Jon S. Baird pa je nedavno tega ekraniziral Welshev roman *Svinjarija* (Filt, 2013).

37. Jackie Brown (1997, Quentin Tarantino po romanu Elmore Leonarda)

Tarantino snema filme le po lastnih scenarijih, ki se praviloma napajajo iz že posnetih obiskanih filmov, ponujene pa je vedno odklanjal. Tudi ko je to pravilo prekršil, je sam izbral pisatelja in delo. *Jackie Brown* (po romanu Rumov punč) je adaptacija v pravem pomenu: v njej je Tarantino, kot je izjavil, hotel ujeti Leonardov »značilni ritem in tempo pripovedovanja«, hkrati pa se je z njim poklonil blaxploitation žanru 70. let – v izvirniku je junakinji namreč ime Jackie Burke in je belka. Tudi sicer so številne Leonardove zgodbe končale na filmu, omenimo le najvidnejše: *3:10 za Yuma* (3:10 to Yuma, 1957, Delmer Daves ter James Magold leta 2007), *Hombre* (1967, Martin Ritt), *Valdez maščevalec* (Valdez Is Coming, 1971, Edwin Sherin), *Kdo bo koga?* (Get Shorty, 1995, Barry Sonnenfeld) in *Daleč od oči* (Out of Sight, 1999, Steven Soderbergh). Tarantino je s tremi sorežiserji zakrivil še omnibus *Štiri sobe* (Four Rooms, 1994), ki se ohlapno naslanja na kratke zgodbe Roalda Dahla, sam se je pozabaval z zadnjim segmentom *Mož iz Hollywooda*, kjer Tim Roth nekemu važiču odseka mezinec. V prvi priredbi (*Man From the South*, 1985) je amputiral mojster adaptiranja John Huston (glej točko 11).

38. Klub golih pesti (Fight Club, 1999, David Fincher po romanu Chucka Palahniuka) Zdolgočaseni uradnik se iz želje po razburljivšem življenju začne družiti z mitskim Tylerjem Durdenom (Brad Pitt), ki ga uvede

v svet pretepačev, prestopnikov in prevratnikov, vse dokler se na koncu ves svet in gledalčeva identifikacija ne sesujeta sama vase. Palahniuk je po premieri izjavil, da je adaptacija bistveno nadgradila njegovo romaneskno zgodbo.

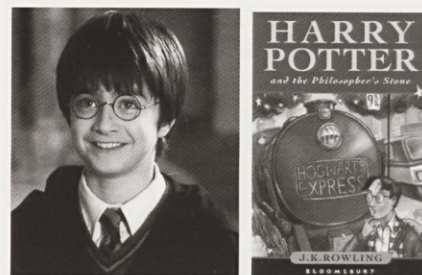
39. Kraljevska bitka (Batoru rowaiaru, 2000, Kinji Fukasaku po romanu Koushuna Takamija)

Dobro desetletje preden je ameriška pisateljica Suzanne Collins izdala prvi del serije Igre lakote (*The Hunger Games*, 2008), je japonski pisatelj Koushun Takami izdal roman, v katerem so srednješolci na samotnem otoku v strogo nadzorovanem okolju prisiljeni, da se med seboj pokoljejo, dokler ne preživi najboljši. Tako roman kot film sta imela na Japonskem nepričakovan uspeh, čeprav so ju hoteli cenzurirati. O plagiatstvu Collinsove pa za zdaj nič novega ...

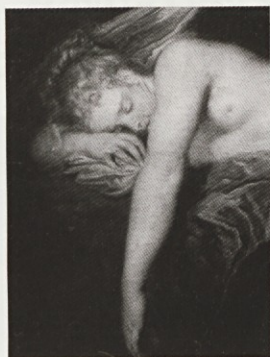
40. Prežechi tiger, skriti zmaj (Wo hu cang long, 2000, Ang Lee po romanu Wanga Duluja)

Ang Lee, režiser tajvanskega rodu, je s *Prežechim tigrom* posnel enega izmed najboljših filmov o borilnih veščinah, ki se zaradi »ljudske« literarne predloge ni omejil zgolj na prikaz akcijskih prizorov. Lee je sicer režiral še številne imenitne, raznovrstne in v marsičem prelomne adaptacije, kot so: *Razsodnost in rahločutnost* (Sense and Sensibility, 1995, po romanu Jane Austen), *Gora Brokeback* (Brokeback Mountain, 2005, po kratki zgodbi Annie Proulx) ter *Pijevo življenje* (Life of Pi, 2012, po romanu Yanna Martela).

41. Harry Potter (2001–2011, Chris Columbus, Alfonso Cuarón, Mike Newell in David Yates po romanih J. K. Rowling)

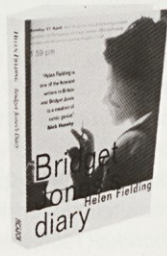
Vsekakor ni naključje, da sta se nesluten razvoj računalniške tehnologije v filmski produkciji in veliko zanimanje studiev za popularno fantazijsko literaturo epskih razsežnosti pojavila istočasno. Tovrstna literatura je sama od sebe producentom ponujala neusahljivo zakladnico idej za eksperimentiranje z digitalnimi učinki. Poskusi so bili predvsem v holivudski industriji zelo uspešni, še zlasti leta 2001, ko sta vzniknili dve dobičkonosni filmski franšizi, in sicer *Harry Potter*, ki je nastal na podlagi sodobnega mladinskega fantazijskega romana pisateljice J. K. Rowling, in *Gospodar prstanov* (The Lord of the Rings, 2

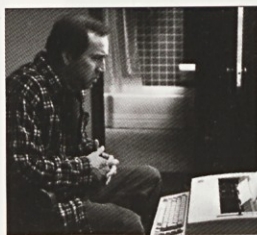
Patrick Süskind
Das Parfum
Die Geschichte eines Mörders
 Roman · Diogenes

Gradu (Das Schloß, 1997) pa se Haneke posveti večnemu (birokratskemu) boju z absurdno oblastjo.

43. Dnevnik Bridget Jones (Bridget Jones's Diary, 2001, Sharon Maguire po romanu Helen Fielding)
 Sodobna angloameriška založniška industrija skuša zanimive romane že pred izidom (ali pa tik po prvih znakih uspeha) prodati velikim studiem. Če jim to uspe, z novimi tržnimi prijemi istočasno z izidom knjige promovirajo bodoči film in s tem oba povzdignejo v ne-smete-spregledati hita. Poleg *Dnevnika Bridget Jones* (Helen Fielding je pravkar izdala tretji del romana z naslovom *Nora na fanta*) so v tem segmentu še *Da Vincijeva šifra* (The Da Vinci Code, 2006, Ron Howard) Dana Browna in vsa njena nadaljevanja ter erotičnih *Petdeset odtenkov sive* (Fifty Shades Of Grey, 2015, Sam Taylor-Johnson po romanih E. L. James), ki so najavljeni za prihodnje valentinovo.

44. Prilagajanje (Adaptation, 2002, Spike Jonze po romanu Susane Orlean)
 V tem postmodernističnem filmu Nicolas Cage igra hkrati uveljavljenega scenarista dotičnega filma (Charlieja Kaufmana) ter njegovega brata dvojčka. Nenavadna filmska priredba literarnega dela tako v ospredje porine prav stiske, izzive in prisposodbe adaptiranja. Uveljavljenega scenarista spravi iz pisateljske blokade njegov brat dvojček, ki se navdušuje nad metodami scenarističnega guruja Roberta McKeeja in trivialno plažo.

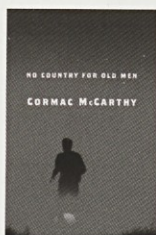
45. Nočna straža (Nočnoj dozor, 2004, Timur Bekmambetov po romanu Sergeja Lukianenka)

Rusi so dolgo časa iskali odgovor na holivudske spektakle in leta 2004 je režiser Bekmambetov našel rešitev v popularnem ZF-romanu iz leta 1998, v katerem se sredi Moskve prične krušiti premirje med dobrim in zlom, ki sicer traja že dolga stoletja. *Nočna straža* je bila najbolj gledan ruski film, vse dokler ni Bekmambetov posnel še nadaljevanja – *Dnevno stražo* (Dnevnoj dozor, 2006, prav tako po literarni predlogi Lukianenka), nato pa za kratek čas »prebегnil« v Holivud in tam z Angelino Jolie po stripu Marka Millarja in J. G. Jonesa posnel nekoliko manj odmeven film *Iskan* (Wanted, 2008).

46. Parfum (Perfume: The Story of a Murderer, 2006, Tom Tykwer po romanu Patricka Süskinda)

V okviru evropske filmske produkcije je v zadnjem desetletju med večjimi filmi relativno malo literarnih adaptacij. Še največ pozornosti je v preteklosti požel *Parfum*, za katerega je Süskind prejel vrtoglavih deset milijonov evrov. Šlo je sicer za visokoproračunsko koprodukcijo skupaj z ameriškimi studii, zato film ni nič kaj »evropski«. Bolj »domača« se zato zdita tetraplegični *Skafander in metulj* (Le scaphandre et le papillon, 2007, Julian Schnabel, po knjigi Jean-Dominique Baubyja) in mafijska *Gomorra* (2008, Matteo Garrone, po romanu pisatelja Roberta Saviana). Tykwer je z Andyjem in Lano Wachowsky po romanu Davida Mitchella posnel tudi ve-

likopotezno neodvisno epsko koprodukcijo *Atlas oblakov* (Cloud Atlas, 2012).

47. Ni prostora za starce (No Country for Old Men, 2007, Ethan in Joel Coen po romanu Cormaca McCarthyja)
Brata Coen tu pa tam uporabita tudi literarno predlogo, kot sta na primer storila v filmih *Kdo je tu nor?* (O Brother, Where Art Thou?, 2000, po Homerjevi Odiseji), *Pravi pogum* (True Grit, 2010, po romanu Charlesa Portisa), nepozaben pa je seveda *Ni prostora za starce*, ki je oblikoval enega najboljših sodobnih antagonistov (Anton Chigurh) v podobi Javierja Bardema. McCarthy je skriv še za postapokaliptično *Cesto* (The Road, 2009, John Hillcoat) ter narkokartelnega *Svetovalca* (The Counselor, 2013, Ridley Scott).

48. Dekle z zmajskim tatujem (Män som hatar kvinnor, 2009, Niels Arden Oplev po romanu Stiega Larssona)
Leta 2005 so na Švedskem posthumno začeli objavljati tri kriminalne romane političnega aktivista in novinarja Larssona. Po nepričakovanem uspehu v Evropi in ZDA je Larsson leta 2008 postal drugi najbolj prodajani avtor na svetu. Švedi (oz. režiser Daniel Alfredson) so izkoristili zalet in leta 2009 posneli filme po vseh treh romanih, dve leti kasneje pa je David Fincher posnel še ameriško predelavo prvega filma z Danielom Craigom. Larsson je zanetil neverjetno zanimanje za skandinavske kriminalke, tako v knjižni kot scenarijski obliki. Omeniti velja še *Lovce na glave* (Hodejegerne, 2011, Morten Tyldum, po romanu Joa Nesbøja).

49. Maščevalci (The Avengers, 2012, Joss Whedon po stripih Stana Leeja, Jacka Kirbyja in Joeja Simona)
Marvel Studios je leta 2008 zelo uspešno začel snemati filme na podlagi lastnih stripovskih junakov in v *Maščevalcih* združil svoje največje superheroje – Iron Mana, Stotnika Ameriko, Hulka, Thora, Črno vdovo in Hawkeyja in tako v bistvu posnel dvojni oglas za vse svoje stripovske filme, ki so trenutno predvsem v ameriških kinematografih zelo v modi. Konkurenčne založniške hiše niso stale križem rok in so drugim studiem posodile svoje junake, na primer Christopherju Nolanu v nekoliko bolj bistroumnem filmu *Vitez teme* (The Dark Knight, 2008).

50. 12 let suženj (12 Years a Slave, 2013, Steve McQueen po avtobiografiji Solomona Northupa)
Če smo že začeli z ameriški sužnji, pa z njimi še končajmo. Zmagovalec letošnje podelitve oskarjev je filmska adaptacija po resnični zgodbi afroameričana, ki je bil leta 1841 za dvanajst let prodan v suženjstvo. Sicer obstajajo teorije, da Solomon Northup ni sam napisal romana, temveč njegov asistent (belec), a to ne spremeni dejstva, da gre za filmsko adaptacijo. Sicer pa imajo podobne dileme o avtorstvu tudi pri Shakespeareu. Toda, ali ne bi vrtnica enako dišala, tudi če bi se imenovala kako drugače?

5 + 1 slovenska filmska adaptacija:

1. Na svoji zemlji (1948, France Štiglic, po noveli Cirila Kosmača)
Ker leta 1948 še nihče v slovenskem prostoru ni imel vidnih izkušenj s scenarijsko, so za prvi slovenski zvočni igrani film povabili uveljavljene slovenske pisatelje na scenarijski natečaj. Izbrali so novelo *Očka orel* Cirila Kosmača, ki je kasneje napisal tudi scenarij pod budnim očesom soscenaristov, ki so skrbeli, da je bila dovolj izpostavljena veličina NOB. Tako se je pri nas preko književnosti in izbora primernih romanov za priredbe začel vdor ideologije v slovenski film, ki je pogubno vplival na recepcijo domačih adaptacij. Štiglic je sicer v svojem opusu posnel dvanajst celovečernih (slovenskih) filmov, od tega je bilo kar osem adaptacij literarnih del – npr. modernistična *Balada o trobenti in oblaku* (1961, znova po Kosmačevi noveli), komično-nostalgčni film *Tistega lepega dne* (1962, spet Kosmač) ter prvi, sicer spodleteli, slovenski zgodovinski spektakel *Amandus* (1966, tokrat po Tavčarjevi noveli).

2. Kekec (1951, Jože Gale, po pripovedki Jos

in pristrčno utelesil v prvi domači mladinski film. Nepozabne so tudi Kekčeve pesmi, ki jih v izvirniku ni. Upamo si trditi, da danes Vandotovega Kekca ne bi poznali, če ne bi bilo filma.

3. *Ples v dežju* (1961, Boštjan Hladnik, po romanu Dominika Smoleta)

Hladnikov prvenec je eden najboljših slovenskih filmov, ki za osnovo ne jemlje klasične naracije, temveč asociacijo. Z izjemno vizualnim filmom je k nam pljusnil francoski novi val, ki ga je Hladnik križal z domačim literarnim modernizmom. Natančna analiza pokaže, da je Hladnik »zvesto« sledil zgodbi v romanu, še več, nespremenjena je tudi večina dialogov. Toliko o tem, da adaptacija ne more biti lepa in zvesta.

4. *Na klancu* (1971, Vojko Duletič, po romanu Ivana Cankarja)

Prvenec našega Bergmana, ki je vse svoje celovečerce posnel po slovenskih literarnih delih (Vorančeva *Ljubezen na odoru*, Grabeljškov *Med strahom in dolžnostjo*, Zormanova *Draga moja Iza*, Jurčičev *Deseti brat* in Vipotnikov *Doktor*). Duletič je pripovedim ne glede na poreklo vtisnil močan avtorski pečat in kljub kritiki, ki mu je očitala preveč hermetičen izraz, do konca ostal zvest svoji unikatni viziji. Duletič je iz svoje vojne trilogije zmontiral *Bolečino* (2005), edinstven kolaž usod posameznikov in družin med drugo svetovno vojno in tik po njej.

5. *Petelinji zajtrk* (2007, Marko Naberšnik, po romanu Ferija Lainščke)

Lainšček je najbolj adaptiran pisatelj v slovenski kinematografiji (po njegovih romanih je posnetih pet filmov), a le Naberšniku je uspelo iz njega narediti zvezdo. *Petelinji zajtrk* je namreč drugi najbolj gledan slovenski film. Preprosto lokalno ljubezensko zgodbo je režiser večje in brez vzvišene avtorske zadrege začel z vizualnim in dramaturškim slogom Scorseseja, Coppole in drugih mojstrov svetovnega filma. Leta 2012 je Naberšnik posnel še ciganski *Šanghaj* (po Lainščkovem romanu *Nedotakljivi*) in si s tem utrl pot v mednarodne vode. Morda pa tudi Lainščku uspe prodor v tujino – kljub Bartolovemu internacionalnemu *Alamutu* odmevnejšega tujega filma, posnetega po literarnem delu slovenskega pisatelja, tako še vedno nimamo.

6. *Čikorja an' kafe* (2008, Dušan Kastelic, po istoimenski pesmi Iztoka Mlakarja)

Kratki animirani film nekoliko izstopa iz izbora, a ga je treba omeniti. Kastelic z neverjetno natančnostjo in občutkom za vizualiziranje v izvirnem Mlakarjevem primorskem narečju pove preprosto štorijo, polno grenko-sladke resnice. Žena možu na skrivaj (v duhu varčevalnih ukrepov) vse življenje kuha poceni kavni nadomestek (čikorijo) namesto prave kave. Šele po ženinini smrti starčku skuha pravo kavo, toda njemu je še vedno najljubša »kava«, ki mu jo je kuhala žena. Kot je zapisala žirija FSF: »Iz njegovega vrhunskega filma čikorja zadiši kot kafe«. Škoda, da Kastelico okoliščine ne omogočajo, da bi po Mlakarjevih pesmih naredil animirano serijo.